

دانشگاه پیام نور
پی

پایان نامه کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق

موضوع

کنترل جمعیت از دیدگاه فقهای امامیه

استاد راهنما

دکتر اسداله لطفی

استاد مشاور

دکتر حسین داور زنی

نگارنده

امیر کلهر

تابستان ۱۳۹۳

بیت‌های علمی

« رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ » (نحل، ۱۹)

با تشکر و قدر دانی از:

استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر اسدالله لطفی که راهنمایی حقیر را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نمودند و در تمامی مراحل، کمکهای بی دریغشان همراه من بود.

و

استاد گرامی و محترم جناب آقای دکتر حسین داور زنی که با پذیرش زحمت مشاوره، منت بزرگی بر این حقیر نهاد.

و

خانواده عزیزم، که از سپاس زحمتشان تا ابد قاصر خواهم بود.

تقدیم به :

مشکوٰۃ انوار الہی

مصباح الہدی

بحر النبوء

ام الائمہ

حجۃ اللہ علی الحجج

نور اللہ فی السموات و الارض

زہرای

ازہر (سلام اللہ علیہا)

و

کلمۃ نور

حجۃ المعبود

مہدی موعود

(عجل اللہ تعالی فرجہ الشریف)

چکیده

تقریباً بعد از قرن هجده دهم در جهان نظریه ای پیرامون رشد تصاعدی جمعیت به صورت هندسی و رشد مواد غذایی به صورت حسابی از سوی مالتوس کشیش و اقتصاد دان اروپایی مطرح گردید که طبق این نظریه اگر روند رشد جمعیت مهار نگردد جهان در آینده با مشکل جدی غذایی روبرو خواهد شد بعد از وی پیرامون این نظریه نقدها و بررسی های بسیاری توسط جامع شناسان و اقتصاد دانان و رهبران سیاسی مختلف جهان انجام گردید که طبعاً موافقین و مخالفین بسیاری می توان برای این نظریه پیدا نمود اما مهمترین انگیزه برای حقیر پیرامون نگارش این تحقیق این بود که با توجه به اینکه اکثریت جامعه ما را شیعیان تشکیل می دهند نظر علمای امت امامیه در رابطه با این موضوع چیست و آیا قبل از مالتوس چنین مسئله در میان فقها مطرح بوده است یا اینکه بحثی است جدید و اساساً عمده دلیل های ایشان برای موافقت یا مخالفت با این موضوع چیست؟ و بسیاری پرسش های دیگر که در متن اصلی به آنها پاسخ خواهیم داد.

حقیر جهت پیدا نمودن جواب این پرسش ها و رسیدن به مطلوب که همان مشخص نمودن آراء فقهای امامیه در رابطه با مسئله کنترل جمعیت است سعی نموده در حد امکان به مهمترین کتب فقهی علمای امامیه اعم از متقدیم و متاخرین رجوع نمایم و در رابطه با علمای معاصر نیز سعی نموده ام در حد امکان به صورت میدانی عمل نمایم.

از مهمترین نکاتی که در این تحقیق می توان به آن اشاره نمود این است که اولاً این مسئله جزء مسائل محدثه می باشد و علمای قدیم هیچ یک به این مسئله نپرداخته اند و عمده مسئله ای که در کتب ایشان مطرح بوده مسائلی بوده پیرامون تنظیم خانواده که مهمترین دلایل ایشان هم چه جواز تنظیم خانواده روایات مربوط به عزل می باشد. و ثانیاً شیوه های مشروع که حاکم شرع جهت اجرای این طرح رخصت داده کدامند.

این تحقیق شامل شش فصل می باشد که سعی گردیده در حد امکان به تمامی ابعاد مهم در این موضوع پرداخته شود.

کلید واژه ها: جمعیت، کنترل، فقه امامیه، شیوه های کنترل جمعیت، کنترل موالید، جمعیت مسلمانان، جمعیت شیعیان، کنترل جمعیت

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول (مفاهیم)

تعریف کنترل ۷

تعریف جمعیت ۸

انواع جمعیت ۹

تعریف کنترل جمعیت ۱۳

فصل دوم (سیر تحول رشد جمعیت انسانی در جهان)

سیر تحول رشد جمعیت انسانی در جهان ۱۷

دوره ماقبل آتش ۱۷

مرحله پیش از پیدایش کشاورزی ۱۷

دوره اختراع ابزار و وسائل استفاده از زمین ۱۸

مرحله انقلاب صنعتی ۱۸

فصل سوم (نظریه های جمعیتی)

گروه اول: طرفداران افزایش جمعیت ۲۵

گروه دوم: مخالفان افزایش جمعیت ۲۶

نظریه مالتوس پیرامون کنترل جمعیت ۲۶

۲۸ علماء و متفکران اسلامی طرفدار تحدید نسل قبل از مالتوس

نظریه ابن مسکویه ۲۸

نظریه خواجه نصیر الدین طوسی ۲۹

نظریه ابو ریحان بیرونی ۲۹

نظریه جلالالدین دوانی ۳۰

نظریه ابوالعلاء معری ۳۱

نظریه غزالی ۳۱

۳۲ بررسی آرا اندیشمندان اسلامی پیرامون کنترل جمعیت

نظریه تصوف ۳۵

گروه سوم: نظریه ثبات جمعیتی ۳۶

- گروه چهارم: طرفداران حد متناسب ۳۷
- نقد نظریه حد متناسب ۳۹
- فصل چهارم (تاریخچه کنترل جمعیت)
- مبحث اول: کنترل جمعیت در ادیان ۴۲
- زردتشت ۴۳
- یهود ۴۴
- مسیحیت ۴۵
- اسلام ۴۸
- مبحث دوم: پیشینه تاریخی کنترل جمعیت در جهان و ایران ۴۹
- میزان رشد طبیعی جمعیت ۵۸
- هرم جمعیت ایران و جهان ۶۵
- فصل پنجم (کنترل جمعیت از دید گاه فقهای امامیه)
- مقدمه ۶۸
- فقهای مخالف کنترل جمعیت ۶۹
- فقهای موافق کنترل جمعیت ۷۵
- مقدمه ۷۵
- اقوال علمای موافق کنترل جمعیت ۷۶
- ادله مخالفین ۸۶
- آیاتی که فرزندان را مایه قدرت و شکوکت می دانند ۸۶
- آیاتی که فرزندا دار شدن را نعمت الهی می دانند ۸۷
- آیاتی که حکمت و فلسفه ازدواج را تولید و ازدیاد نسل می دانند ۸۹
- آیاتی که بیانگر حرمت کشتن فرزندان می باشند ۹۱
- آیاتی که دلالت بر رزاق بودن خداوند می کند ۹۳
- روایات ۹۴
- روایاتی که دلالت دارند بر اینکه با زنانی ازدواج کنید که فرزند زیاد می آورند ۹۴
- روایاتی که دلالت بر مطلوبیت ازدواج و فرزند دار شدن دارند ۹۶
- روایاتی که بخاطر محبوب بودن فرزند زیاد تشویق به ازدواج می نمایند ۹۷

- روایاتی که دلالت بر مذمت زنان نازا دارند ۹۷
- روایاتی که افراد بدون فرزند را هالک و بدون نتیجه معرفی می کنند ۹۸
- روایاتی که دال بر دعا برای طلب فرزند صالح می کنند ۹۸
- روایاتی که فرزند را نعمت الهی و تسبیح گوی پروردگار می دانند ۹۹
- روایاتی که عزل را ناپسند می شمارند ۱۰۰
- اجماع ۱۰۱
- عقل ۱۰۱
- شهرت روایی ۱۰۲
- سیره معصومین ۱۰۲
- سیره مسلمین ۱۰۳
- سیره عقلاء ۱۰۴
- خلاصه نظر مخالفان کنترل جمعیت ۱۰۵
- نقد و بررسی ادله مخالفان کنترل جمعیت ۱۰۵
- نقد و بررسی آیات مربوط به کنترل جمعیت ۱۰۶
- نقد و بررسی روایات مربوط به کنترل جمعیت ۱۱۷
- ادله موافقین کنترل جمعیت
- دلایل عقلی ۱۲۲
- روایات ۱۲۵
- جواز عزل در ازدواج موقت ۱۳۷
- حکم عزل در رابطه با ازدواج دائم ۱۴۰
- فصل ششم (شیوه های کنترل جمعیت)
- شیوه های کنترل جمعیت ۱۳۲
- عزل ۱۳۲
- سقط جنین ۱۳۳
- تعقیم ۱۴۵
- روشهای مکانیکی (کاندوم، دیافراگم، اسفنج، کلاهک) ۱۵۴
- روشهای طبی یا هورمونی (قرص، آمپول، کاشت) ۱۵۵

۱۵۶	نتیجه گیری
۱۵۷	پاسخ به چند سوال
۱۶۲	نتیجه گیری
۱۶۳	منابع

مقدمه

۱- تبیین موضوع

کنترل در لغت به معنای تنظیم کردن می باشد و جمعیت نیز تجمعی از افراد انسانی است که در منطقه ای معین (روستا، شهر، شهرستان) به طور مستمر و معمول به شکل مجموعه ای از خانوار ها زندگی می کنند و پایگاه سیاسی و شرایط ملی و قومی واحد دارند.

اما کنترل جمعیت در اصطلاح عبارت است از تنظیم جمعیت جامعه متناسب با امکانات موجود و جلوگیری از ازدیاد نسل به روش و طرق گوناگون به این ترتیب که خانواده یا دولت حاکم بر جامعه به جهت برخی مسائل از قبیل اقتصادی، اجتماعی، کمبود امکانات رفاهی و بطور خلاصه عدم توانایی در تامین نیازهای اولیه زندگی انسانی اقدام به اجرای چنین طرحی می نمایند با توجه به اینکه در اوایل ظهور اسلام در شبه جزیره عربستان داشتن افراد و عشیره زیاد و به طور کلی رشد جمعیت یکی از عوامل قدرت و اقتدار به حساب می رفت رهبران و پیشوایان حاکم در آن زمان از رشد تساعدی جمعیت استقبال می نمودند و پیامبر اکرم (ص) نیز علاوه بر تقریر این عمل نسبت به افزایش جمعیت مسلمین و پسندیده بودن این عمل سخنان بسیاری داشتند که در جای خود بیان خواهد گردید. علاوه بر احادیثی که از ائمه معصومین علیهم السلام در این رابطه وارد شده آیاتی از قرآن کریم نیز بر ممدوح بودن تکثیر ولد دلالت دارند مانند آیه ((يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ بَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَ نِسَاءً وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا)) (نساء، ۱) و نیز کشتن فرزند بخاطر کمبود مواد غذایی را تبقیح کرده است مانند آیه: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشِيَةَ إِفْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطَاً كَبِيرًا» (اسراء، ۳۱)

پس از گذشت چندین قرن از ظهور اسلام و با پیشرفت امکانات پزشکی و نظامی و صنعتی در جوامع اسلامی، دیگر کثرت نفرات مهمترین عامل قدرت در جنگها و میان ملل به حساب نمی آمد. حتی کشورهایی که افزایش جمعیتشان متناسب با رشد اقتصادیشان نبوده و به عبارت دقیق تر رشد جمعیت از رشد اقتصادی و دیگر علوم سریعتر بوده به بحرانهایی از قبیل فقر، بیکاری، بزهکاری، و... دچار شده اند به همین علت رهبران جوامع اسلامی جهت جلوگیری از این عدم تعادل، بحث کنترل را در این جوامع مطرح نمودند و در این راه از شیوه ها و راه کارهای مختلفی اعم از فردی و اجتماعی از قبیل آموزش های پیشگیری توسط ابزار گوناگون و عقیم سازی هر یک از

زوجین و فشار آوردن بر خانوارهای پر جمعیت به وسیله سلب امتیازهای اجتماعی از نفرات مازاد بر تعداد تعیین شده توسط دولت و... استفاده نمودند.

حال با توجه به آیات و روایات وارده از سوی ائمه معصومین (علیهم السلام) مبنی بر نیکو بودن تکثیر موالید و با توجه به آیات و روایاتی که دلالت بر رزاقیت خداوند باری تعالی می نمایند آیا اساسا اجرای چنین طرح هایی پیشگیرانه در جوامع اسلامی دارای مشروعیت می باشد یا خیر. و آیا می توان برای اجراء نمودن این طرح از هر شیوه ای استفاده نمود؟ و آیا های بسیاری دیگر که فعلا مجال اشاره به آنها وجود ندارد؟

حال با عنایت به این که اکثریت افراد کشور ما را شیعیان تشکیل می دهند و مذهب شیعی نیز مذهب رسمی ما می باشد ضرورت ایجاب می نماید که ما جوانب مشروعیت این طرح را با آراء و ادله فقهی بسنجیم و در استدلالها و نتیجه گیری نظر فقهای امامیه را مد نظر قرار دهیم به همین دلیل در این تحقیق بر آنیم ضمن مطرح نمودن نظریه موافقان و مخالفان این طرح به نقد و بررسی دلایل هر یک از دو طرف پردازیم .

۲- اهمیت و ضرورت بحث

حیات بشر روی کره زمین با خلقت آدم ابوالبشر و هبوط او و زندگی مشترکش با حوا آغاز گردید و تولید و تکثیر نسل نیز از همان زمان آغاز گردید در زمان های قدیم هیچ وقت مشکل جمعیت به حدی نرسیده بود که بشر را به فکر کنترل جمعیت وا دارد.

بین منابع بالقوه و بالفعل زمین و مواهب طبیعی که مورد نیاز و استفاده آدمی بود و جمعیت انسانی ، توازن نسبی وجود داشت و از طرف دیگر کنترل طبیعی جمعیت با عواملی چون زلزله ، سیل ، سونامی و ... انجام می گرفت. بعد از ظهور اسلام نیز همین رویه ادامه داشت تا اینکه طی دو قرن اخیر با توجه به پیشرفت های پزشکی و علوم دیگر مرگ و میر انسان ها کاهش یافت و در نتیجه افزایش روز افزون جمعیت، آدمی به این نتیجه رسید که دیگر میان رشد جمعیت و منابع موجود تناسب برقرار نمی باشد و باید برای برقراری این تناسب به سیاست های پیشگیرانه جمعیتی رو آورد و به این ترتیب اولین سازمان های تنظیم نسل با هدف کنترل جمعیت در میان ملل مختلف در جهان تاسیس گردیدند.

شروع این طرح در ایران به سال ۱۳۳۷ باز می گردد که البته این طرح از سال ۱۳۴۸

به صورت متمرکز و جدی در کشور اجرا گردیده است.

پس از انقلاب اسلامی در ایران و آغاز جنگ تحمیلی این طرح بنا به دلایل مختلفی تعطیل گردید تا بعد از جنگ رهبران جامعه به این نتیجه رسیدند که این طرح بایستی مجدداً و بطور فوری در کشور اجرا گردد تا جامعه از آسیب هایی که از عدم اجرای این طرح ممکن است متحمل گردد مصون بماند.

زیرا با توجه به این امر که اکثریت جامعه ایران امروزی را مسلمانان تشکیل می دهند و حکومتی دینی نیز بر این مردم حاکم است حکومت علاوه بر آن که باید در اجرای هر عملی جوانب شرعی و حدود شرعی آن را رعایت نماید مردم نیز خواهان آن هستند که امور اجتماعی و شخصی خود را به گونه ای تنظیم و سامان بخشند که با قوانین اسلامی و موازین شرعی مغایرتی نداشته باشد به همین علت باید تمامی مسائلی را که در سطح جامعه به اجرا در می آید با معیارها و ارزش های دینی مردم سنجید و جهت اجرای آن با متخصصین دینی که همان فقهای امامیه باشند مشورت به عمل آورد. در غیر این صورت این طرح نیز مانند تمامی طرح هایی که با عقاید مذهبی مردم این مرز و بوم مخالف بوده باشکست مواجه خواهد گردید.

از آنجا که مردم پایبندی به مسائل مذهبی را بخشی از هویت تاریخی و فرهنگی خود می شمارند به همین جهت شناسایی حکم اسلام در مسائلی که در زمینه جلوگیری از ازدیاد نسل و تنظیم خانواده و روش های جلوگیری از تکثیر ولد پیش می آید در نزد آنان از اساسی ترین و مهمترین عواملی است که باید قبل از هر چیز بدان پرداخت.

به این ترتیب و باتوجه به مطالب یاد شده ضرورت انجام این تحقیق و به دست آوردن آراء فقها امامیه در رابطه با این موضوع و شیوه های اجرای آن و میزان و محدوده این شیوه پیش از پیش حس می گردد امید است که با یاری خداوند و لطف ذات اقدس اله بتوانم از عهده این مهم به نحو احسن بر بیایم.

۳- سوال های تحقیق

برای رسیدن به اهداف مذکور در این تحقیق به دنبال پاسخگویی به پرسشهای زیر هستیم که به دو دسته اصلی و فرعی تقسیم می شوند.

۳-۱- سوالات اصلی تحقیق:

از جمله سوالات مهمی در این تحقیق باید به آنها پاسخ داده شود می توان به موارد ذیل اشاره نمود.

- ۳-۱-۱- مستندات فقهی کنترل جمعیت چیست؟
- ۳-۱-۲- شیوهای مشروع کنترل جمعیت کدام است؟
- ۳-۱-۳- مشروعیت کنترل جمعیت چه نوع حکمی است؟ (اولی، ثانوی، حکم حکومتی)

۳-۲- سوالات فرعی تحقیق:

با توجه به اینکه عده شیعیان در جهان نسبتاً کم می باشد اجرای چنین طرحی چه ضرورتی دارد؟

- کنترل جمعیت در ایران از چه زمانی آغاز گردیده و در چه مرحله ای قرار دارد؟
- کنترل جمعیت در ادیان مختلف چگونه است.
- کنترل جمعیت در ایران و دیگر کشور های در چه مراحل قرار دارد.
- سیر تحول رشد نسل انسان در جهان چگونه است.

۴- پیشینه تحقیق

با توجه به جدید بودن موضوع کنترل جمعیت و با تتبع در آثار فقهی متقدم و متاخر می توان به این نتیجه رسید که این بحث قدمت زیادی در میان علماء اسلامی ندارد به همین دلیل کمتر فقیهی ، می توان پیدا نمود که به این مبحث به صورت مستقل پرداخته باشد.

البته نا گفته نماند که چند مقاله و کتاب که معنایی نزدیک به این تحقیق دارند در سالهای اخیر نگاشته شده اند که در زیر به آن اشاره می نمایم:

- محمد علی ایازی، اسلام و تنظیم خانواده
- حسن رهبری، اسلام و ساماندهی جمعیت
- ناصر، مکارم شیرازی، بحوث فقهیه هامة
- سید احمد حسینی خراسانی، حکم فقهی کنترل موالید، مسائل مستحدثه

مومن قمی، محمد، کلمات سدیدة فی مسائل جدیدة

البته با توجه به جدید بودن و به روز بودن موضوع تحقیق کتب فوق الذکر به تمامی ابعاد مورد نظر در این تحقیق نپرداخته اند و در مباحثی هم که وارد شده اند ان چنان که باید و شاید حق مطلب را اداء ننموده اند که امید است در این تحقیق با لطف و عنایات حضرت حق بتوانم در حد توان نسبت به روشن نمودن ابعاد مختلف این بحث گامی برداشته باشم.

۵- اهداف تحقیق و کاربردها

از مهمترین اهداف این تحقیق تبیین نگاه فقهی به جریان کنترل جمعیت می باشد و اینکه با توجه به مشکلات جوامع امروزی اعم از اقتصادی، فرهنگی، آموزشی و... مناسبترین رویکرد به این مسئله در کشوری که اکثریت آن را شیعیان تشکیل می دهند چگونه باید باشد.

با توجه به مضمون و معنای علمی این تحقیق به راحتی می توان دریافت که این تحقیق ارتباط کاملاً مستقلی با زندگی افراد جامعه کنونی ما خواهد داشت و هم برای مسئولین و هم برای مردم کشور مان مفید واقع گردد زیرا مسئولین چون بر کشوری اسلامی حکومت می نمایند باید قوانینی را که وضع می نمایند با معیار های شرعی و اسلامی نیز بسنجند و مردم نیز نشان داده اند که در هیچ شرایطی دست از اصول و عقاید مذهبی خود بر نخواهند داشت.

روش انجام تحقیق:

با توجه به ماهیت موضوع، روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی خواهد بود. سعی می شود که ابتدا به توصیف آراء و نظرات فقهای امامیه پرداخته شود و سپس این نظریات به صورت تطبیقی با رویکرد تحلیلی به بحث و بررسی گذاشته شود.

۷- روش و ابزار گرد آوری اطلاعات:

روش گرد آوری اطلاعات در این تحقیق به شیوه کتابخانه ای و مراجعه به منابع و مقالات و سایت ها می باشد البته به صورت محدود و در حد امکان سعی می شود از روش میدانی نیز استفاده گردد.

فصل اول

مفاهیم

تعریف کنترل^۱

در فرهنگ فارسی معین کنترل به معنای واری، باز بینی و تفتیش آمده^۲ لغتنامه دهخدا نیز این کلمه را به همین معنای آورده است^۳.

و در فرهنگستان زبان و ادب فارسی این واژه به معنای مهار، واپایش و نظارت بر چیزی با مهار و محدود سازی آن، معادل سازی گردیده است^۴.

در صورتی که فی الواقع کلمه کنترل لغتی است فرانسوی^۵ که معادل کلمه چک در انگلیسی می باشد و به معنی رسیدگی و تطبیق با شرایط می باشد و صرف این که این معنی را برای جلوگیری و مهار به کار گیریم صحیح نمی باشد.

با توجه به این امر که این واژه در اغلب موارد استعمال خود به معنای جلوگیری و مهار کردن به کار می رود به همین دلیل اولین معنایی که با شنیدن این کلمه به ذهن خطور می کند همین معنی می باشد در صورتی که در حقیقت مفهوم کنترل، تطبیق با شرایط غالب (تثبیت، کاهش یا افزایش) است. یعنی ممکن است کنترل در جایی به کار رود و منظور از آن تثبیت و ثابت نگه داشتن آن چیز باشد. و یا در جای دیگری به معنای کم کردن چیزی باشد و امکان دارد در جایی دیگری به معنای زیاد کردن باشد. بدین ترتیب از این، کلمه بسته به نوع و مکان استفاده اش می تواند معانی گوناگونی برداشت نمود. اما اگر بخواهیم یک معنای جامع که تمام معانی قبل را در برگیرد برای این واژه انتخاب کنیم همان معنی رسیدگی و تطبیق با شرایط می تواند تعریف جامعی باشد که تمامی این معانی را در برمی گیرد.

با توجه به تعریف فوق برای کنترل، وقتی این واژه به همراه جمعیت بکار می رود می توان گفت که کنترل جمعیت به معنی چک کردن و رسیدگی مجدد تعداد زاد و ولد در خانواده می باشد. با این تعریف ممکن است در کشوری های صنعتی و توسعه یافته که معمولاً با رشد منفی جمعیت روبرو هستند، کنترل موالید^۶ و تنظیم خانواده^۱ در جهت افزایش نفوس و در کشوری های جهان سوم

۱-control

۲- محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۳، ص ۳۰۸۵

۳- علی اکبر دهخدا، لغتنامه دهخدا، ج ۱۱، ص ۱۶۴۱۵

۴- فرهنگستان ادب و هنر فارسی واژه کنترل

۵-par Paul Robert·Le Robert· control

۶- birth control

سوم و در حال توسعه که با رشد جمعیت روبرو هستند این اصطلاح در حال حاضر برای کاهش جمعیت به کار رود.

البته از این نکته نیز نباید غافل بود که تبادر بنا به قول علمای اصول علامت حقیقت می باشد و مراد از کلمه تبادر، عبارت است از معنایی که میان سایر معانی از خود لفظ و در صورت نبودن قرینه، به ذهن سبقت گیرد و این خود نشانه این است که لفظ در آن معنی وضع شده و حقیقت است^۲، زیرا اگر آن معنی، معنی حقیقی نبود نباید جلوتر از معانی دیگر به ذهن خطور می کرد^۳ و با توجه به اینکه در جامعه کنونی کشور ما هر زمان و هر مکان و توسط هر کسی از مسئله کنترل جمعیت سخن به میان می آید اولین چیزی که به ذهن خطور می نماید همان جلوگیری از ازدیاد نسل و تکثیر ولد می باشد پس با این وجود با ضرس قاطع می توان گفت که منظور از کنترل جمعیتی که ما در این تحقیق به آن خواهیم پرداخت همان کاهش و مهار جمعیت می باشد و کنترل جمعیت در همین معنی حقیقت می باشد.

۲-۱- تعریف جمعیت

جمعیت در لغت به معنای تمامی افرادی است که در یک ناحیه جغرافیایی اعم از شهر یا روستا زندگی می کنند^۴ و در اصطلاح عبارت است از تجمعی، از انسانها که در سرزمین معینی سکونت مداوم دارند و در طول زمان بر حسب ویژگیها نظیر سن، جنس، وضع فعالیت، وضع ازدواج و دیگر موارد ترکیب ویژه ای یافته اند^۵ و دارای اشتراکی با یکدیگر از جهات مختلف از جمله مسائل قومی، نژادی، سیاسی یا مذهبی بوده و در یک زمان و در یک منطقه جغرافیایی بطور مستمر به شکل خانوار یا خانواده زندگی می کنند^۶.

۲-۱-۱- انواع جمعیت

در بررسی های جمعیتی، انواع جمعیت را از جهات مختلف و براساس ملاک های مختلف تقسیم بندی می کنند که عبارت اند از:

۲- family planning

۲- محمد کاظم خراسانی، کفایة الاصول، ج ۱، ص ۱۸

۳- علی اکبر بن ملا علی، مشکینی، اصطلاحات الاصول، ص ۹۰.

۴- محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۱۲۴۲

۵- پریش حلم سرشت، اسماعیل دل پیشه، جمعیت و تنظیم خانواده، ص ۲

۶- مهری غفوریان، مبانی جمعیت و تنظیم خانواده، ص ۳۸۳- حسین محمودیان، دانش خانواده، ص ۴

۱-۲-۱-۱- جمعیت کل

اعضاء تمام خانوارهای معمولی (ساکن و غیرساکن) و خانوارهای دسته‌جمعی اعم از تبعه آن کشور و یا اتباع بیگانه که اقامتگاه معمولی آنها در زمان سرشماری در کشور معینی باشد "جمعیت کل" نامیده می‌شوند. از این رو کادر سیاسی سفارتخانه‌ها و اعضای هیات‌های سیاسی و همچنین مسافران خارجی هتل‌ها و مسافرخانه‌ها و ... مورد سرشماری قرار نمی‌گیرند.^۱

۱-۲-۱-۲- جمعیت اصلی و فرعی

انواعی از جمعیت را که نسبت به جمعیت کل جامعه یا کشور کوچک‌تر و محدودترند، "جمعیت محدود" یا "جمعیت فرعی" و جمعیت کل جامعه یا کشور را "جمعیت اصلی" می‌نامند. بنابراین، جمعیت فرعی یا محدود جمعیتی است در داخل جمعیت اصلی که به لحاظ ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جغرافیایی مورد بررسی قرار می‌گیرد و به اعتبار یکی از این صفات‌ها، نامی بر آن گذاشته می‌شود.^۲

۱-۲-۱-۳- جمعیت مقیم یا قانونی و حاضر

دست‌اندرکاران نظام آماری و برنامه‌ریزی به هنگام سرشماری و آمارگیری‌های جمعیت ناگزیر از آن هستند تا میان جمعیت قانونی و واقعی تمییز قائل شوند و جمعیت را براساس این دو ملاک یا ترکیبی از هر دو مورد سرشماری قرار دهند. منظور از جمعیت مقیم یا قانونی^۳ جمعیتی است که معمولاً در یک ناحیه معین زندگی می‌کند و این سرزمین را که در آن زندگی می‌کنند محل سکونت اصلی و دائمی خود می‌دانند. با این تعریف، جمعیت قانونی یا مقیم علاوه بر تمام افرادی که در آن سرزمین زندگی می‌کنند، افرادی را که به‌طور موقت نیز غایب هستند، دربر می‌گیرد. به بیان دیگر، تمام افرادی که تابعیت کشوری را دارند و یا اهل منطقه‌ای هستند اعم از این که به هنگام سرشماری در محل حضور داشته باشند یا نه منهای جمعیت میهمان، مسافر و نظایر آنها، جمعیت مقیم یا قانونی نامیده می‌شوند.^۴

۱- شهلا؛ کاظمی پور، مبانی جمعیت‌شناسی، ص ۱۳

۲- پریوش حلم سرشت، اسماعیل دل‌پیشه، همان، ص ۳ _ نعمت‌الله؛ تقوی، مبانی جمعیت‌شناسی، ص ۴.
De jure

۴- محمد جهان فر، مبانی جمعیت‌شناسی، ص ۱ _ پریوش حلم سرشت، اسماعیل دل‌پیشه، همان، ص ۳

۱-۲-۱-۴- جمعیت حاضر یا واقعی^۱

افرادی را دربر می‌گیرد، که به هنگام سرشماری در محل حضور دارند و مورد سرشماری قرار می‌گیرند. در سرشماری‌ها ساکنان موجود یک منطقه، رهگذران، مهمانان، مسافران و افرادی نظیر اینها را جزو جمعیت واقعی محسوب می‌دارند.^۲

علت این تفکیک و تمایز این است که جریان ورود و خروج به یک منطقه یا کشور هیچگاه قطع نمی‌شود و جابه‌جایی‌های جمعیت چه به صورت موقت و چه به صورت دائم در آن مشاهده می‌شود. البته این به استثنای جمعیت‌های بسته است که بیشتر در حالت نظری از آن‌ها سخن رانده می‌شود. بنابراین به هنگام سرشماری و آمارگیری‌های جمعیتی سعی می‌شود جمعیت مورد تعریف و محدوده آن‌ها مشخص گردد.^۳

۱-۲-۱-۵- جمعیت باز و بسته

اگر در تعریف جمعیت، بر جابه‌جایی‌های بین مناطق تاکید شود، مفاهیم جمعیت باز و بسته مطرح می‌شود. در جمعیت باز ورود سایر افراد به آن جمعیت و همچنین خروج افراد آن جمعیت به سایر جمعیت‌ها امکان‌پذیر است. اما در جمعیت بسته هیچ جابه‌جایی جمعیتی صورت نمی‌گیرد.^۴ به عبارت دیگر جمعیتی که در آن، مهاجرت (به داخل یا خارج) به طور آزادانه صورت می‌گیرد، "جمعیت باز" نامیده می‌شود و جمعیتی که در آن، مهاجرتی (به داخل یا خارج) صورت نمی‌گیرد، "جمعیت بسته" نام دارد.^۵

۱-۲-۱-۶- جمعیت طبیعی، ثابت، متوقف و متناسب

جمعیت طبیعی؛ جمعیتی که در آن موالید و مرگ‌ومیر در حد طبیعی یعنی حداکثر خود قرار دارد. چنانچه در یک جمعیت بسته که به دور از جریان‌های مهاجرتی است، میزان‌های موالید و مرگ‌ومیر برای یک مدت‌زمان نسبتاً طولانی ثابت باشد، نرخ رشد سالیانه جمعیت به سوی مقدار ثابتی میل می‌کند. این نوع از جمعیت‌های انسانی را جمعیت ثابت می‌نامند که دارای ویژگی‌های زیر است:

الف) شمار موالید و مرگ‌ومیر هر سال به میزان ثابت تغییر می‌کند.

ب) شمار کل جمعیت هر سال به میزان ثابتی تغییر می‌یابد.

^۱ - De fact

^۲ - همان ص ۲- نصرالله عسگری- جمعیت و تنظیم خانواده، ص ۲

^۳ - حاتم؛ حسینی، مبانی جمعیت‌شناسی، ص ۲. - شهلا؛ کاظمی پور، مبانی جمعیت‌شناسی، ص ۱۳.

^۴ - تهمینه ریحانی، جمعیت و تنظیم خانواده، ص ۱۰ - نعمت‌الله؛ تقوی، همان، ص ۵.

^۵ - محمد جهان فر، همان، ص ۲، حسین؛ محمودیان، دانش خانواده، ص ۴.